

Anyanyelv és beszédképesség

„Nagy különbség van a városi és falusi gyermek beszédképesség-szintje között, de még nagyobb a városközeli falvakból való és a városi gyermekek nyelvhasználatára között” — állapítja meg Hugo Moser nyelvészociológus (*Sprachbarrieren als linguistisches und soziales Problem*. München, 1972).

Ebből a megállapításból kiindulva, amelyet csaknem két évtizedes tanári tapasztalatom támasztott alá, egy nyelvészociológiai felmérés tanulságairól szeretnék beszámolni. E tapogatózó jellegű, módszerében még kezdetleges kísérlettel a tanári munka eddig elhanyagolt, bár nem kevésbé fontos oldalára szeretném felhívni a szülők és tanárok figyelmét: az anyanyelvi nevelés és beszédképesség szoros kapcsolatára.

Kétségtelen, hogy az anyanyelvhasználat módját és szintjét fontos eszköznek kell tekintenünk nemcsak a különböző társadalmi rétegekről nyerhető információk szerzésében, hanem a velük való közvetlen kommunikációban is. Ha ez az eszköz nem működik megfelelően, annak nemcsak nyelvi, de társadalmi következményei is lehetnek. A nyelvi és társadalmi hátrányok kölcsönhatását illetően egyelőre még csak hipotézisekre vagyunk utalva (lásd Basil Bernstein „korlátozott kód”-ra vonatkozó elméletét: *Class, Codes and Control*. London, 1971).

Tanulóim beszédképességének tapasztalt hiányosságából kiindulva, vizsgálatomat első fokon az adott nyelvközösség (egy városhoz közel fekvő falu: Maroszentkirály) nyelvhasználatának generációs összefüggéseire korlátoztam. Mivel a Bernstein-féle elmélet értelmében a gyermekek nyelvi nevelésében az anyáknak jut a főszerep, az asszonyok beszédképességének alakulását követtem nyomon a nagyszülők-szülők nemzedékétől a gyermekekig. Elsősorban a nyelvhasználat tapasztalt hanyatlásának közvetlen okai foglalkoztattak. Ehhez fel kellett mérnem a közvetlen családi környezet társadalmi és kulturális szintjét. Tudni akartam, milyen hatása van a környezetnek egy osztály húsz tanulója. Kíváncsi voltam, hogy a gyermekekkel való munkám során minduntalan felbukkanó nyelvhasználati problémákat fellelem-e a szülőknél, a kifejezőképesség „korlátozott” volta visszavezethető-e az otthoni beszédszokásokra.

Előre kell bocsátanom, hogy a vizsgált szülői közösségben nincs egyetlen értelmiségi foglalkozású sem. Az apák a közeli városba, Marosvásárhelyre járnak be dolgozni, vagy a helybeli állami gazdaságban kaptak munkát. Az anyák közül — ők a vizsgálat főszereplői — mindössze heten dolgoznak városi üzemekben, a többi háziasszony (egy tanulónak nem él az édesanyja). A családok többsége (tizenegy család) kétgyermekes, hat család háromgyermekes, s két négygyermekes családot tartottam számon. A családok általában rendezett, jó anyagi körülmények között élnek. Az anyák iskolai végzettségének adatai: hét osztályt négyen, hat osztályt hárman, öt osztályt négyen végeztek, és nyolcan maradtak négy elemivel. Fontosnak érzem, hogy a családok könyvvállományáról is pontos képet kaptak. A szépirodalmi könyvek száma két családban meghaladja a huszonötöt, két családnak egyáltalán nem volt szépirodalmi könyv a birtokában. Tíznel több könyvet találtam nyolc családnál, tíznél kevesebbet tizenegynél. A tizenkilencből két asszony olvas rendszeresen, a férfiak közül senki. Bizonyos mértékig módosítja a képet, hogy majdnem minden családban van televíziós készülék (tízennegy családban). Az anyanyelvi adásokat az asszonyok nyolc családban, a férfiak négy családban nézik rendszeresen.

Minden alkalmat megragadtam, hogy elbeszélgethessek az anyákkal. Erre módot nyújtottak a szülői értekezletek, osztályfőnöki minőségemben alkalmam volt a gyermekekkel kapcsolatban nevelési gondokról szót váltani az asszonyokkal. Figyeltem beszédmódjukat, nyelvhasználatuk sajátosságait. Először az tűnt fel, mennyire nem használnak tájszavakat. Ezt csak azzal tudtam magyarázni, hogy e családok az ország különböző vidékeiről települtek ide az iparosodás különböző szakaszaiban, s a keveredés eltüntette a nyelvjárási sajátosságokat. Később arra

is felfigyeltem, hogy közléseiket többnyire egyszerű, bővített mondatokban fejezik ki. Várakozásomhoz képest igen ritkán éltek a mellérendelés lehetőségeivel. Ha elő is fordult ez az összetett forma, a mondatokat szinte mindig az és kötőszóval kapcsolták össze, ellentétes mondatokat alig használtak, s ha igen, akkor e formában a *de azonban*, *de viszont* kötőszavakat részesítették előnyben. Magyarázó mondattal, (*ugyanis* kötőszóval) egyetlen asszony élt, ő is csak egyetlen alkalommal. Következettől mondattal beszélgetéseim során nem találkoztam, ez már fejlettebb gondolkodási szintet igénylő forma. Az alárendelő mondatok közül leggyakrabban a tárgyi mellékmondatot használják (például *azt mondta, hogy; megmutattam neki, hogy; tudtam, hogy*). Jelzői mellékmondatokat ritkán volt alkalom hallani, használatuk gondos, választékos nyelvi stílust feltételez. A beszéd-készségnek ez a szintje nem mindenben felelt meg az iskolai órákon tapasztaltaknak. A tanulók nyelvtanórán szívesen foglalkoztak alárendelő összetett mondatok alkotásával. Mivel magyarázható a tanulóknak ez a családító elütő készsége? Azt hiszem, a gyermekek jól érzékelték az iskolai feladat otthoni beszédmódhoz viszonyított újszerűségét. A nehezebb feladatokkal (jelzői mellékmondatok kibontása egy-egy versbeli hasonlatból) csak kevesen tudtak megbirkózni. E kevesek közt volt az a gyermek is, akinek édesanyja a legváltozatosabb mondatfajtákkal élt a beszélgetésben. Ebből is azt a következtetést kellett levonnom, hogy tanulóim nyelvhasználatára az otthoni szegényes nyelvi környezet gátlóan hat.

A családlatogatásokat tavaszra „ütemeztem be”. Teljes pompájukban virágoztak a gyümölcsfák. Volt mivel indítani a szabadban (kertben, udvarban) folyó beszélgetést. Az időjárásról máris az asszonyok mikrovilágára terelődött a szó. Gondoltam, ebben a közegben otthonosabban mozognak, ezekről a dolgokról közvetlenebbül, természetesebben beszélnek, mint a gyermekek iskolai magatartásáról, előmeneteléről. Jellemző mondatok: „Szépek a cseresznyefák, elvetettük a murkot, paszulyt, ugorkát...”; „Jó időnk van. Bárcsak ne lenne fagy!” Sehol egy érzelmileg nyomatékosabb jelzős forma, sehol egy szín vagy szemléletes kép, csak szürke mondatok egymásutánja. Szinte csodálkozik az ember, hogyan lehet ennyire nem élni a lehetőségekkel. Talán nincs elég szó hozzá, szegényedett a szókincs?

Közel a város, minden házban van már rádió. Új szavak jelennek meg a láthatáron, de ez csak a passzív szókincset gazdagítja. Az újonnan hallott szavakat szöveggörnyezetben többé-kevésbé helyesen értelmezik, de ha az aktív nyelvhasználat során maguknak is élni kellene vele, elbizonytalannak. A divatszavak pontatlan használata sok mindenről árulkodhat. Fény derülhet a szóhasználat rejtett motivációira, a divatszó státuszszimbólum vagy egy magasabb státusra való aspiráció tudatos vagy öntudatlan jelzése. Ilyen szerepet játszik Marosszentkirályon a *precíz* szó. Divatja újkeletű: egyesek az 'okosság', mások a 'jó előmenetel' vagy a 'tisztaság' helyett mondanak *precíz*et. Igazi jelentését csak sejtik, nehezen tudják körülírni. Nyelvi kényelmességre vall, hogy adottnak veszik, és „forgalomba hozzák” e „jövevényiszavakat”, anélkül hogy tisztáznák jelentésüket. Érdekes jelenség, hogy a szülők átveszik és használják a diáknyelv szavait (gyakran hallom tőlük a *diri, sulit, oszi, buli, doli* szavakat). Az argó is mindinkább teret hódít, ma már a szülők száján sem hat meglepőnek a *csaj, csávó, haver, lövé, srác*. Marosszentkirályon megszólják az embert igénytelen ruházata vagy zavaros életmódja miatt; laza, jellegtelen, pongyola nyelvhasználatáért soha.

Husz tanuló közül hatnak a nagyanyja is a családdal egy fedél alatt lakik. Meglepett: beszédképességük szintje mennyivel magasabb, mint lányaiké, menyieiké. Az öregek szívesen, szemléletesen, hangulatosan fogalmaznak, öröm hallgatni őket: „Este, mikor a víz is alszik már, akkor szoktam kijönni ide. Megszagolom a virágokat, megcirógatom gyenge kis szirmaikat. Szeretem, csodálom őket. Nappal is vágyódom utánuk, de akkor dolog van. Fiatal leány koromban vasárnap délután az erdőt jártuk, és órákig elnéztük a talpig fehérbe öltözött fákat.” A fiatalok „lemosolyogják” a szerintük ősi nyelvhasználatot. Az „újmodi” jellegtelenség szemüvegén át az öregek mesészeretete is elavultnak tűnhet. A nagymamák ma is szívesen olvasnak-hallgatnak meséket, rövid történeteket. Ez a tapasztalatom is meggyőződésemre igazolta: a falusi tanárnak (és minden tanárnak) jobban kell támaszkodnia a népköltészet anyagára, a népmesékre, népballadákra, céltudatosabban kell irányítania nemcsak a tanulókat, hanem ha mód van rá, a szülők könyvvél való ellátását, olvasását is.

A családlatogatásra magammal vittem Nagy Albert *Elégia* című festményének reprodukcióját is. A reprón látható címet jó előre leragasztottam, hogy ne befolyásolja a műalkotás befogadását, értékelését. Kérdeztem: mi az, amit a kezemben tartok? Összesen három asszony tudta a tizenkilencből, hogy festményt lát, a többi fényképnek vélte, s kereste a rajta látható öreg házaspár valóságbeli modelljét a falubeliek között. Kik lehetnek? Kik lehetnek — ez volt számukra

a megoldásra váró kérdés. A festményen ábrázolt szomorú jelenet lényegét könnyen megfejtették. Arra is hamar rájöttek, hogy a színek őszi hangulatot sugallnak. Az igazi élményt azonban az jelentette, ha valamit sikerült „felismerni“ a képen. (Nini, ott a kutya! Né, milyen szép tyúkok! — kiáltottak fel örömmel.)

Milyen címet adnának a képnek? Címadásra mindössze hét asszony vállalkozott. Néhány találóbb cím: *Szomorúság, Ősz, Búcsúzkodás, Öregek*. Tartalmi-hangulati címek.

A színekre szerettem volna terelni a beszélgetést. A reprón látható színek rendkívül líraiak, gondoltam, más asszociációkat is „előcsálnak“ a nézőből. A kísérlet nem sikerült. Az asszonyok annyira élethűnek tarthatták a reprót, hogy csak a környezetükben megszokott őszi színeket vélték vizontlátni. Erről pedig sohasem szoktak beszélni. A fák levelei, a háttérben látható tűzfal, a cserepes háztetők hangulata hidegen hagyta őket. Jelzőik: *sárga, piros, zöld* — stilisztikai érték nélküli jelzők.

A leírásban egyetlen asszony tűnt ki — az egyedüli, aki képzőművészeti tárlatokat is látott már életében. Ő is csak ösztönösen élt a nominális stílus lehetőségeivel: „Hulló falevelek, ugató kutya, kotkodácsoló tyúkok, az öregek ölekezése, a félig nyitott ablak, a figyelő férfi a tornácon — szép, de szomorú kép.“ Megdöbbentő volt számomra, hogy az igék teljes mellőzésével is milyen megjelenítő erejű volt, amit a képről mondott.

A nyelvhasználati szint emelése valamennyiünk problémája. „Mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy a beszédkésztség szintje javuljon a jövőben“ — írja Ionescu-Ruxăndoiu Liliána nyelvész- és szociológus a *Sociolingvistica* című tanulmánykötet előszavában (Buc., 1975). Az anyanyelv tanára azonban hiába javítja óráról órára a tanulók nyelvhasználatát: a beszéd szintet a közvetlen családi környezet határozza meg.

Gergely Róza

Gaál András: Hóolvadás